

ADALÉKOK A KORA ÚJKORI MEZŐSÉGI UNITÁRIUS LAKOSSÁGÚ KÖZSÉGEK ETNIKAI ÁTALAKULÁSÁHOZ

BANDI BÁLINT

A mai modern történelemtudományban igen elenyésző számban, jelentőségüket tekintve pedig alulreprezentáltak jelen a népiségtörténeti vizsgálatok, szemben a reneszánszukat élő egyháztörténeti, illetve hadtörténeti feldolgozókkal. Míg a népi és anyagi kultúra feltárását, értelmezését és prezentálását a néprajz, valamint a régészet mint már önálló diszciplínák sajátították ki maguknak, addig a népesedéstörténeti kérdések, az etnikai viszonyok vizsgálata egyre hangsúlytalanabbá válik. A magyar kora újkor tekintetében mindez hatványozottan jelentkezik, mindenekelőtt az Erdélyi Fejedelemség etnikai viszonyainak a feltérképezése várat még magára. Tudniillik, nehéz fába vágja a fejszét az a kutató, aki elszórt adatokból, közel sem egzakt mennyiségi faktorok felhasználásával kísérli meg rekonstruálni egy olyan államalakulat közel fél évezreddel ezelőtti népesedési viszonyait, amelynek etnikai képében nem a törvényszerű és egyben következetes haladás, hanem leginkább a külső erők behatása játszott döntő szerepet.¹ Mi sem bizonyítja meggyőzőbben a szerves fejlődéssel ellentétes folyamatok kardinális szerepét a népesedési viszonyok tekintetében, mint a két nagyhatalom árnyékában szüntelen hadszíntérre vált állam politikai berendezkedése, amely a fejedelemség *de facto* különállását ugyan szilárdan őrizte, ugyanakkor nem volt képes hatékonyan fellépni a külső támadásokkal szemben.²

Mindezek ellenére a köztudatban egy idilli kép él Erdélyről: az Erdélyi Fejedelemség közel másfél évszázados fennállása mint egy sikertörténet szerepel mind tankönyveinkben, mind szépirodalmi műveinkben. A „tündérkert”³ toposz

¹ Makkai, 1991. 236.

² Ellentmond ezzel a Köpeczi szerkesztette Erdély története szerzőinek állásfoglalása, miszerint „Mátyás király halála óta senki Magyarországon nem tudott olyan erős központi hatalmat kiépíteni, mint amelyet Erdély urai a magukénak mondhattak. A kétfelől is szorongatott kicsiny ország vitán felül ennek köszönhetette, hogy túlélhette az egymást követő válságokat.” Kétségtelen ugyan, hogy a fejedelmi hatalom bizonyos keretek között érvényesíteni tudta akaratát, ugyanakkor érdemes hozzátenni, hogy a válságok jelentős számú emberveszteséggel jártak, amelynek következményeit a központi hatalom már nem volt képes saját erejéből kezelni. Ily módon került sor arra a népesedéstörténeti fordulóra, amely egész Erdély etnikai arculatát átírta. Lásd bővebben: Köpeczi, 1988. 522–523. vö. Balázs, 2002. 55.; Makkai, 1991. 236. és 245–252.

³ Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának első kötete viseli a Tündérkert címet, a szépirodalomban is méltó emléket állítva ezzel az Erdélyi Fejedelemség történetének. Barta János A „Tündérkert” romlása címmel jelentette meg monográfiáját a fejedelemség 17. századi történetéről, szembeállítva benne az általa rátermettnek titulált fejedelmeket

is ily módon kapcsolódott az Erdélyi Fejedelemséghez, hangsúlyozva a tisztavirág-életű állam kivételességét,⁴ ahol nem csupán számos etnikum élt viszonylagos békében egymással, de ahol a világtörténelemben először valósult meg a hit szabad terjesztésén alapuló vallásegyenlőség, lehetővé téve elsősorban a protestánsok(!)⁵, majd később a négy elismert vallás (*religio recepta*) szabad gyakorlását. A vallásháborúk korában, amikor jobbágy és földesúr, nemzetek és tartományok egymásnak feszülve próbálták kivívni felekezeti egyenjogúságukat, Kelet-Közép-Európa peremén egy tartományból lett fiatal állam realizált egy olyan liberális elvet, amelyre sok nemzet mindössze évszázadokkal később volt képes.⁶ Mindezek alapján a harmonikus fejlődés adott lehetett volna, ugyanakkor érdemes hangsúlyozni, hogy közel sem volt ilyen egyszerű a képlet. A nagyhatalmak peremvidékén, „Szulejmán találmányaként” az Erdélyi Fejedelemség születésétől fogva potenciális fenyegetettségnek volt kitéve, mind a nemzetközi politikai színtéren, mind etnikai viszonyait tekintve. A mohácsi tragédia ugyanis nem csupán egy politikatörténeti törést jelentett, hanem a csatavesztéssel egy olyan „[...] fejlődés indult el, amely felemészítve a magyarság népi tömegének jelentékeny hányadát, a magyarság és más népek állagában helyrehozhatatlan eltolódásokat idézett elő s az ország történeti határai között is megbontotta a magyarságnak és az ország más népeinek addig kedvező arányát”.⁷ Még szembetűnőbb az etnikai viszonyok eltorzulása, amennyiben az Erdélyi Fejedelemség kora újkori népesedéstörténetét vesszük szemügyre. Mindenekelőtt érdemes hangsúlyozni, hogy az etnikai arányokban a fejedelemség területén közel sem azonos mértékben következett be eltolódás. Az Erdélyi Fejedelemség esetében a magyarság összefüggő néptömbje nem a széleken, hanem – különös módon – a központi területeken élt át jelentős veszteségeket, ahol napjainkra kisebbségi sorban igyekszik megőrizni kultúráját.⁸ Népesedéstörténeti szempontból a leglátványosabb átalakuláson a Mezőség esett át. A régió lakossága elképzelhetetlen veszteségeket szenvedett el a fejedelemség korszakában: némi túlzással élve nem volt olyan hadjárat, amely népesedési szempontból ne lett volna rá hatással.⁹ Mindezen

a század második felében regnáló és romlást hozó II. Rákóczi Györggyel. Miskolczy Ambrus szintén a Tündérvár-Grädina Zinelor címet adta kiadványának, amelyben a két jeles történész, Makkai László és Gheorghe I. Brătianu egy-egy tanulmányát fordította le. Sőt, a folklorisztikában is felbukkan a tündérvártoposz, Tündérvár – Fairyland címen album jelent meg, összegyűjtve az erdélyi népzene remekműveit.

⁴ Habár a Tündérvár, illetve Tündérvárország elnevezés mind azt sugallják, hogy az Erdélyi Fejedelemség egy békés, jólétet garantáló állam, a korabeli szóhasználat mindenekelőtt a változékonyságot, tuneményszerűséget kívánta kifejezni vele. Lásd erre: Barta, 1983. 5–6. A Tündérvárország kifejezés első írott megjelenésére lásd: Komáromy, 1907. 526–527.

⁵ Balázs, 2002. 61.; Fodor, 2014. 265.

⁶ Rövid, ugyanakkor roppant adatgazdag dolgozatában Péter Katalin is kitér az erdélyi reformáció sajátos vonásaira. Péter, 2004. 100–108.

⁷ Szabó, 1941. 82.

⁸ Makkai, 1991. 236.

⁹ Makkai, 1943. 10–14.; Nyárády, 1997. 9–10.; Szabó T., 1991. 311–314.

pusztítások következtében, valamint a románság kezdetben szervezett, majd leginkább spontán megtelepedésével¹⁰ a Mezőség etnikai arányai véglegesen felborultak. Habár – ahogy már fentebb utaltam rá – akkurátus számításokat a hibahatáron belül szinte lehetetlen kivitelezni,¹¹ azonban a népesedési folyamatokra a kútfők segítségével rálátást nyerhetünk. Mindenekelőtt arra szükséges keresnünk a választ, hogy miért ekkor jelent meg tömeges számban a románság Erdély központi területein? Milyen módon telepedett meg a románság a Mezőségen? Szakaszolható-e maga a folyamat? Hol sikerült megőrizni a magyarságnak létszámbeli és kulturális fölényét? Milyen népesedési folyamatok érvényesülnek a két nemzetiség együttélésakor?

Román expanzió a Mezőségen

A román nép térfoglalása a középkor alkonyán nagyobb lendületet véve, később az egész fejedelemség területén érezttette hatását. Mindazonáltal a Mezőség egy sajátos helyet foglal el e folyamatban, ugyanis *„míg az ország többi részén a magyarság a központi fekvésű síkföldeken, ősi szállásterületén megtartotta számbeli fölényét és komoly veszteségeket csak a széleken szenvedett, addig Erdélyben éppen a tartomány szívében, a magyar életformának leginkább megfelelő s ezért a magyarok által legkorábban betelepített Mezőségen került kisebbségi sorsba [...]”*.¹² Mielőtt rátérnék a Mezőség népesedéstörténeti folyamatainak ismertetésére, érdemes földrajzilag meghatározni elhelyezkedését. A Mezőség Erdély központi területén, a két Szamos, a Maros, illetve az Aranyos folyók között elhelyezkedő, alacsonyan fekvő, dombokkal tarkított területen fekszik.¹³ A kora újkorban Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Torda-Aranyos és Maros-Torda megyék alkották, napjainkban Kolozs (*Cluj*), Beszterce-Naszód (*Bistrița-Năsăud*), valamint Maros (*Mureș*) megyék egymással érintkező területei képezik. A térséget északról a Láposi-, északkeletről a Naszódi-, Borgói- és Kelemen-, délkelet felől a Görgényi-, délnyugati irányból pedig a Gyalui-havasok határolják. Egyes jelentősebb települések – Kolozsvár (*Cluj-Napoca*), Szamosújvár (*Gherla*), Dés (*Dej*), Beszterce (*Bistrița*), Szászrégen (*Reghin*), Marosvásárhely (*Țirgu Mureș*) és Torda (*Turda*) – is jelzik a Mezőség határát, amelyek egyben – vonzáskörzetekre osztva – a vidék belső tagolását is lehetővé teszik.¹⁴ Maga a Mezőség mint elnevezés viszonylag új keletű föld-, illetve néprajzi fogalom.¹⁵ A történelem fo-

¹⁰ Jakó, 1943–1944. 511.

¹¹ Nyárády, 1997. 10. vö. Dávid, 1997. 150–151. és 171.

¹² Makkai, 1991. 236.

¹³ Jancsó, 1931. 9.

¹⁴ Kiss – Molnár – Varga, 2011. 6–9.; Köváry, 1847. 38.

¹⁵ Maga a mező mint előtag először 1447-ben fordul elő írásos dokumentumban Mezőszilvás falu nevében. A térség eredeti neve feltehetően Tóvidék lehetett. Lásd bővebben: Barabás, 2010. 53.; Kós, 2000. 10.

lyamán ugyanis sohasem alkotott különálló állami avagy egyházi közigazgatási egységet, illetve az itt élők nem rendelkeztek semmiféle „mezőségi öntudattal”. Bár már a középkortól viszonylag sűrűn lakott terület, kedvezőtlen természeti adottságai folytán városias településsel nem rendelkezik, falusias jelleget mutat. A hosszú múltra való tekintettel ugyanakkor a mai napig itt élő magyarság egy archaikusnak mondható kultúrárt őrzött meg.¹⁶ A néprajztudomány – habár csak a múlt század második felétől – fel is figyelte e terület egyedülálló népi, illetve kulturális jellegzetességeire. A néprajzi kutatások homlokterébe elsősorban az intenzív kölcsönhatásban élő magyar és román népesség együttélése nyomán kialakult jellegzetes zene- és táncművészet került.¹⁷

A magyarság már viszonylag korán, feltehetően a honfoglalást követően benépesítette a Mezőség területét, ahol a helynevek tanúbizonysága szerint mindössze elszórt szláv népességét talált.¹⁸ Habár adataink nem szólnak a megtelepülő magyarság létszámáról, nagy valószínűséggel a szláv szórványok az idő előrehaladtával felszívódtak, így a magyarság lett a Mezőség egyedüli lakója. A 12. századtól kezdődően azonban székely, illetve szász telepések is megjelentek a vidéken, színesítve a térség etnikai képét. Míg a székelység a Mezőség délkeleti szegletén telepedett meg, addig a szászok főként Belső-Szolnok megye keleti részét népesítették be.¹⁹

A tatárjárás a vidéket végigpusztítva, a lakosság jelentékeny hányadát felémésztette. A források elnéptelenedett falvak sokaságáról számolnak be, amelyekbe a tatárok elvonulásával további székely, illetve szász népesség költözött.²⁰ Az elnéptelenedett térségek, illetve a ritkán lakott területek benépesítése a későbbiekben is jellemzően királyi kezdeményezésre ment végbe, ugyanakkor egyre gyakrabban alkalmazták a betelepítést a földesurak is a megfogytakozott munkaerő pótlására. Minden kétséget kizáróan ekkor jelent meg a románság is a tárgyalt területen, amelyet az 1332-es pápai tizedjegyzékben feltüntetett Oláhfenes község is jelez.²¹ H. Balázs Éva emellett említést tesz egy 1344. évi incidensről, amely az erdélyi püspök oláhjai, illetve az apát jobbágjai között alakult ki, igazolva a román népelem jelenétét a püspöki birtokokon.²² Mindezek ellenére helyénvaló Makkai azon megállapítása, miszerint a „[...] XIV. század elején, amint azt a római katolikus egyházas helyeknek 1332–37 között történt össze-

¹⁶ Kós, 2000. 6–10.

¹⁷ Kósa – Filep, 1975. 146.

¹⁸ Barabás, 2010. 53–54.; H. Balázs, 1939. 13.; Varga, 2011. 11. vö. Iorga, 1992. 17–19. Ezzel ellenben Iorga úgy vélekedik, hogy a magyarok mindössze 1100 táján népesítették be Erdélyt. Sőt, a Kárpát-medencében megtelepedett szláv népesség megítélésére szerint római eredetű, következésképpen a román néppel mutat rokonságot.

¹⁹ Barabás, 2010. 54.

²⁰ H. Balázs, 1939. 42.; Varga, 2011. 11–12.

²¹ H. Balázs, 1939. 46.; Tamás, 2011. 97.; Varga, 2011. 13–14. H. Balázs Éva mindazonáltal úgy látja, hogy feltételezhetően a község lakossága vegyes etnikumú lehetett, a tizedjegyzékben a visitorok ugyanis egy Pál nevű plébánosról tesznek említést.

²² H. Balázs, 1939. 44.

írása bizonyítja, a magyarság a Mezőség sokszáz falujában egyedüli úr volt”.²³ Míg a 13. századig a románság a Mezőségen mindössze elszórtan található meg, a 14. század derekától kezdve településeik száma már emelkedő tendenciát mutat. Ez számos más tényező mellett az 1348–1349-es nagy pestisjárvánnyal is magyarázható. A rendszerint magyar falvak közvetlen szomszédságába betelepített románság településnevei túlnyomórészt a magyar község nevét átvéve, illetve az oláh jelzővel kiegészülve alakulnak ki. A 14–15. század fordulóján a mai Kolozs megyében Oláhkapus (1391), Torda megyében pedig Oláhkence (1418) jelzi a románság megtelepedését. Ily módon jöttek létre a Mezőségre jellemző ikerfalvak is, amelyek napjainkig meghatározzák a vidék jellegét.²⁴ Földesúri telepítés útján kerülnek moldvai románok Szolnok-Doboka megyébe a 14–15. század folyamán.²⁵ Beszterce-Naszód megyében ugyanakkor „a XIV. századból egyetlen oláh falu ismeretes [amely szintén azt igazolja, hogy] a XIV. században a magyarság [még] egész Erdély területén megtartotta számbeli fölényét [...]”.²⁶ A 14–15. század folyamán adataink további német, illetve román telepések beszállásáról számolnak be. Magyarfráta mellett 1391-ben már Oláhfráta települést találjuk, ahol 1402-ben román fatemplomról tesznek említést forrásaink. A szász népesség kontinuus megtelepedését igazolja Szék esete, ahol még 1481-ben is a német etnikumnak külön papja van.²⁷

Habár – ahogy az előbbieken is láthattuk – a mezősegi magyarságot már a középkor folyamán is érték jelentősebb demográfiai katasztrófák, azonban ezek mind eltörpülnek a kora újkori, az etnikai egyensúlyt végérvényesen megbontó pusztítások mellett. A 16. század folyamán főképp a két király belharcai következtében kialakult kisebb összecsapások hatására érte veszteség a vidéket. Fráter György halálát követően Castaldo tábornok csapatai beszállásolás ürügyén a végletekig kiszípolozták a lakosságot, aminek következtében – az 1553. évi kolozsvári országgyűlésre benyújtott panasz szerint – egész vidékek néptelenedtek el.²⁸ Varga Sándor mindezek ellenére úgy látja, hogy ez idő tájt még némileg gyarapodhatott is a Mezőség lakossága, ugyanis a Szapolyai-párt hívei – jobbágyaik kíséretében – előszeretettel települtek le a vidéken.²⁹ Elemi csapásként érték a Mezőség népességét ugyanakkor azok a századfordulós pusztítások, amelyet előbb Mihály vajda kíméletlen hadai, azt követően pedig Basta kegyetlen zsoldosai vittek véghez. A szüntelenül kiújuló harcok, illetve az egyre gyakrabban pusztító járványok következtében a Mezőség magyar népességének jelentős hányada kipusztult, alig akadt néhány község, amely képes volt e borzalmas időket

²³ Makkai, 1991. 237.

²⁴ Makkai, 1991. 237.; Tamás, 2011. 97.; Varga, 2011. 14–15.

²⁵ Kelemen, 1912. 244.

²⁶ Kádár, 1900. 387–395.; Tamás, 2011. 99.

²⁷ Varga, 2011. 15.

²⁸ Makkai, 1991. 245–246.

²⁹ Varga, 2011. 17.

átvésszelni.³⁰ Makkai László 1603-ra vonatkozó számításai szerint Szolnok-Doboka keleti részén 45%-os népességcsökkenéssel számolhatunk, míg a Szamos-, és a Sajó-völgyében, a Mélyes mentén, illetve a mezőszéki tavak térségében a lakosság mindössze egytizede élte túl a háborús csapásokat.³¹ A szamosújvári uradalom falvainak szintén 1603-ból fennmaradt összeírása is jelentős pusztulásról tanúskodik, illetve egyben az etnikai arányokra is utalást tesz, ugyanis a területen fekvő 47 magyar, illetve részben szász községben 381, az 52 román községben pedig 321 jobbágyot tüntet fel, amely átlagosan 7 jobbágy családot jelent. Ezzel szemben 1553-ban nem volt ritka, hogy közel 100 jobbágy családot számoltak össze egy-egy településen.³² A pusztításokat a hegyvidéki területeken átvésszelő románság előtt ekkor nyílik lehetőség, hogy az elnéptelenedett, illetve ritkán lakott falvakba beköltözzön. „*A jobbágyfalvakban a földesúr, a szabad szász helységekben a község papja [...] fogadja szívesen a betelepülőket: földesúri szolgáltatásokat kap tőlük vagy tizedet, részt vállalnak a helység adójából és más közterheiből.*”³³ Az új betelepülők jelentős hányada azonban ekkor mindössze ideiglenesen veszi birtokba a községeket, később rendszerint továbbáll.³⁴

Habár a Bethlen-féle konszolidáció viszonylagos stabilitást hozott az országnak, a mezőszéki magyarság ezekben az évtizedekben is még a századfordulós pusztításokat sínylette. Pusztán álló falvak, illetve parlagon hagyott földek sokasága jelezte, hogy a vérveszteség, a vidék elnéptelenedése végzetes károkat okozott. Szászencsen 1615-ben egy lélek sem él, míg 1601-ben Apaffi Farkas és Mihály még tizennégy jobbágyot vetett ott zálogba.³⁵ Azonban a sors sem volt kegyes a mezőszéki magyarsággal. Először az 1628–1636, majd az 1640–1647 közötti pestisjárvány ugyanis újból megtizedelte a népességét, a megmaradt lakosságot is kihalásra ítélve.³⁶ 1638-ban Vasasszentgotthárd földesurai elkeseredettségükben már Moldvába küldenek telepítési ügynököket, hogy a munkaerő pótlására jobbágyokat keressenek. Ezzel, valamint a Kővár vidéki román lakosság betelepítésével magyarázható, hogy számos Szolnok-Doboka megyei községben a 17. század folyamán egyre gyakrabban tűnik fel a Kővári (*Tyivorán* vagy *Chioran*) és Moldvai (*Moldovan*) jobbágynév.³⁷ Erdély aranykorának a század derekán végigpusztító török és tatár hadak vetettek véget. 1658-ban szinte egész Belső-Erdélyt feldúlták, visszavonulásuk alkalmával pedig több ezer embert vittek magukkal. 1660-ban Szeidi Ahmed pasa egészen Désig hatolt, 1661-

³⁰ Jakó, 1943–1944. 516.; Makkai, 1943. 10–11. Makkai, 1991. 246.; Varga, 2011. 18. Makkai részletes leírását adja azon mezőszéki falvaknak, amelyeknek lakossága túlélte a pusztítást. Lásd bővebben: Makkai, 1991. 246.

³¹ Makkai, 1944. 30–34; 333.

³² Makkai, 1943. 11.

³³ Trócsányi, 1998. 88.

³⁴ Varga, 2011. 19.

³⁵ Szabó T., 2011. 310–319.; Varga, 2011. 19.

³⁶ Varga, 2011. 20.

³⁷ Makkai, 1942. 35.; Makkai, 1943. 12.; Makkai, 1991. 247.

ben Ali pasa a Mezőségen vágott át csapataival.³⁸ „A lakosság, ha le nem vágták, vagy rabszíjra nem fűzték, menekült, amerre látott, sokan közülük sohasem tértek vissza a futásból. Szemtanú szerint az egész ország elpusztult, a török annyi lakost hajtott el, hogy Erdély csaknem sivatagnak látszott.”³⁹ Hátráltatta a visszatelepedést, hogy Várad elestével (1660) a török fennhatóság már Kolozsvárig, illetve Désig terjedt ki, aminek következtében a török portyák szinte mindennapossá váltak a vidéken. Míg Récekeresztúron 1674-ben még kizárólag magyar jobbágyok éltek, 1706-ban református temploma már romokban hever.⁴⁰ Habár a pusztulás mértéke egyes nézetek szerint megegyezett a századfordulós éggessel, következményei még végzetesebbnek bizonyultak. Makkai számításai szerint Belső-Szolnok, illetve Szolnok-Doboka megyében 96 többségében magyar lakta településből 76 vált román többségűvé, kisebbségi sorba taszítva ezzel az ott élő magyarságot.⁴¹ Azonban még itt sem ért véget a Mezőség kálváriája. Előbb a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban Kolozsvár évekig tartó ostromakor a katonák a végletekig felélték a vidéket, 1717-ben pedig még egy végső tatár hadjárat tizedelte meg a lakosságot.⁴² Ezzel a Mezőség sorsa megpecsételődött. A magyar lakosság kihalásával, illetve a román népesség megtelepedésével a vidék etnikai arculata a végletekig megváltozott, népesedéstörténeti szempontból egy új korszak előtt nyitva utat.

Az unitárius püspöki vizitációs jegyzékek tanúsága

A Mezőség számtalan válságot megélve, eredeti népességének jelentős hányadát elveszítve, ugyanakkor egy új, eddig mindössze szórványosan megtelepedett etnikum rohamos térfoglalását megtapasztalva lépte át az újkor küszöbét. Számos község teljesen új lakókkal töltődött fel, ugyanakkor – ahogy adataink alátámasztják – némely településnek sikerült átvészelnie a kor kihívásait. A korszak forrásadottságait vázlatosan áttekintve, illetve az előbbiekben idézett feldolgozások adatait szemügyre véve láthatjuk, hogy a kérdéskör tanulmányozásakor a szakemberek leginkább urbáriumok, oklevelek, illetve elvétve országgyűlési folyamodványok adatait felhasználva igyekeztek egyes települések vagy olykor térségek etnikai arculatát megrajzolni. Ezzel szemben jelen dolgozat egy kevésbé ismert, a feledés homályába burkolózó, parányi protestáns felekezet forrásértékét tekintve ugyanakkor igen gazdag püspöki vizitációs jegyzőkönyvének adatait kívánja közzétenni, ezzel hozzájárulva a kérdéskör átfogó megismeréséhez. Mindaddig az unitárius vizitációs jegyzőkönyvek beható vizsgálatára nem került sor, így jelen sorok írója e mulasztást pótolva először tesz kísérletet

³⁸ Makkai, 1943. 12.; Varga, 2011. 20.

³⁹ Makkai, 1943. 12.

⁴⁰ Makkai, 1943. 12.; Makkai, 1991. 248.; Varga, 2011. 20.

⁴¹ Makkai, 1943. 13.

⁴² Makkai, 1991. 248.; Varga, 2011. 22.

arra, hogy unitárius vizitációs jegyzékek adatainak felhasználásával rajzolja meg egyes mezősségi községek etnikai arculatát.

Az unitarizmus (*antitrinitarizmus*) a reformáció – avagy ahogy a kurrens fel-dolgozások előszeretettel hivatkoznak rá, a konfesszionalizmus – időszakában megszülető új szellemi irányzatként viszonylag rövid idő alatt temérdek követőre talált. A magyar unitárius egyház⁴³ bölcsőjének az Erdélyi Fejedelemség tekint-hető, ahol alapítója, Dávid Ferenc (1520 k.–1579) egész élete során küzdött az új tan elfogadtatásáért, amelyben segítőre talált Blandrata György udvari orvos személyében. E harc eredményeként 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés Dávid Ferenc követőinek számára⁴⁴ is lehetővé tette a szabad vallásgyakorla-tot.⁴⁵ Az unitárius vallás követői – a később körvonalozódó hitvallás értelmében – tagadják a Szentháromságot, egyben Jézus Krisztus isteni mivoltát is, továbbá elvetik az eredendő bűnt, illetve a megváltást.⁴⁶ Erdélyben követői közt találjuk a magyar nyelvű városi polgárságot, illetve a székelység jelentős hányadát. A Hódoltság területén is igen gyorsan terjedő új tanítás követőkre talált Békéstől egészen Baranyáig.⁴⁷

A *Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában* őrzött püspöki egy-házlátogatási jegyzőkönyvek 1640-től datálhatók, 1789-ig szám szerint hat jegy-zőkönyv készült.⁴⁸ Habár e *canonica visitatiók* szerkezetüket és tartalmukat te-kintve olykor igen nagy eltérést mutatnak, illetve többségük mindössze részben fedi le az egykori unitárius egyházköröket, azonban forrásértékük megkérdője-lezhetetlen, sőt, az egykorú egyéb forráscsoportokkal összevetve egyedi értékkel bírnak.⁴⁹ Ezek közül forrásértékét tekintve egyik legjelentősebb az *Almási Gergely Mihály* (1654–1724) nevével fémjelzett, 1692 és 1725 között született vizsgálati jegyzőkönyv, amely az összes akkori egyházközségről (135), közel 168 oldalban emlékezik meg.⁵⁰ Almási Gergely Mihály főiskolai tanárt az 1692. évi szabédi zsi-nat választotta az egyház püspökévé. A püspöki vizsgálat lefolytatásához már ez évben nekilátott, mindemellett ugyanakkor az egyházi fegyelem megszilárdí-

⁴³ A szentháromságtagadás tanának kidolgozása a spanyol származású természettu-dós, Miguel Servet (Szervét Mihály) nevéhez köthető, akinek Erdélybe zarándokló hívei kezdték először terjeszteni az új irányzatot. A hitvallás kidolgozása, illetve a fele-kezet megszervezése ugyanakkor Dávid Ferenc áldozatos munkájának köszönhető. Lásd erre: Köpeczi, 1988. 515.

⁴⁴ E kezdeti, zavaros időszakban még nem helyes a Dávid Ferenc által képviselt irányza-tot az unitárius vallással azonosítani, ugyanis ekkor még nem volt egy dogmatikailag egységes hitvallás kidolgozva. Az unitárius egyház intézményesülésére lásd: Balázs, 2002. 51–73.; Kedei, 2002. 9–17.

⁴⁵ Jancsó, 1931. 105., 115–116.; Kedei, 2002. 15–16.

⁴⁶ Ürmösi, 1909. 19–38.

⁴⁷ Fodor, 2014. 266.; Kedei, 2002. 16.; Köpeczi, 1988. 482., 509, 517.; Molnár, 2002. 102.

⁴⁸ Molnár B., 2006/b. 418. Az 1789 előtt készült unitárius egyházlátogatási jegyzőköny-vekre lásd: Kelemen, 1922. 169–170.

⁴⁹ Molnár B., 2006/a. 65–66.

⁵⁰ Molnár B., 2006/b. 418.

tását is szem előtt tartva, újra kiadta a Radeczki Bálint nevéhez köthető, általa átdolgozott, illetve kibővített *Disciplina Ecclesiastica* című munkát.⁵¹ A vizsgálati jegyzőkönyv közel 32 évet ölel fel, valószínűleg már nem is a püspök, hanem utódja, avagy a vizitációval megbízott előljáró rendszerezte, illetve fejezte be a munkát. Érdemes kiemelni, hogy magára a vizitációra igen nagy szükség is volt, hiszen ekkor került vissza az unitárius egyház joghatósága alá számos olyan egyházközség, amelyet mindaddig a református hatóságok ellenőriztek. Mindemellett elengedhetetlen hangsúlyozni, hogy ez az első olyan vizitációs jegyzőkönyv, amely a teljességre törekedve, illetve azt szem előtt tartva, hiánytalanak mondható.⁵² Az egyes településekre vonatkozó vizitációs jegyzetek azonos sémát követnek. Az általános – latin nyelvű – bevezető után az egyházközség (*ecclesia*) ingó, illetve ingatlan vagyona, végül pedig a pap házához tartozó jószágok kerülnek felsorolásra. Egyes esetekben a pap bérét is feltüntetik, sőt néhol – a demográfiai, illetve népiségtörténeti kutatásoknak kedvezve – a visitorok a felekezet létszámát is dokumentálják.⁵³

Jelen dolgozat is e grandiózus munka adatait kívánja felhasználni, különös tekintettel a Mezőségen fekvő településekre összpontosítva. Alább öt mezőségi – javarészt szórvány jelleget mutató, részben ugyanakkor többségi unitárius – község 17. század végi, illetve 18. század eleji lakosságára vonatkozóan kívánok adatokkal szolgálni, széles időintervallumban vizsgálva az egyes települések etnikai arculatában bekövetkezett változásokat. A vizsgált települések kiválasztásakor mindenekelőtt földrajzi elhelyezkedésüket, azaz a mezőségi régióhoz való szerves kapcsolódásukat tartottam szem előtt. Mindemellett figyelembe vettem azt az alapvető tényezőt is, hogy e településekre vonatkozóan más adatok is rendelkezésre állnak. Végül lényeges hangsúlyozni, hogy a községek viszonylag nagy térbeli szórása lehetővé teszi azt is, hogy mikroregionális különbségeket, avagy sajátosságokat is számba vegyünk. Szükséges azonban kiemelnem, hogy az általam feltüntetett adatokból mindössze közvetetten lehetséges érdemi információt kinyerni, ugyanis kizárólag az unitárius felekezethez tartozó lakosság számarányát vehetjük alapul, amely a legtöbb esetben elenyésző. Ugyanakkor hagyatkozhatunk a jegyzékekben feltüntetett hely-, illetve személynevekre, amelyek egyfelől utalnak a község eredeti lakosságára, másfelől a határleírásokban szereplő családnevekből átfogóbb képet kaphatunk a település etnikai arculatáról.⁵⁴

⁵¹ Kedei, 2002. 39–40.

⁵² Molnár B., 2006/b. 418.

⁵³ Módszertani szempontból felmerül a kérdés, hogy ez a szám vajon kizárólag a családfőket foglalta magában, avagy az összes hívőre kiterjedt. Ugyanis amennyiben mindössze a családfőket jeleníti meg, feltételezhető, hogy a felekezet létszáma közel az adott szám háromszorosa lehetett. Vö. Matkó, 1997. 39–48.; Miskolczy, 2013. 6–35.

⁵⁴ Szabó T., 1991. 318.

(Nagy)Ernye

Nagyernye (*Ernei, Erneiul Mare, Erneul Mare, Ernia*) a mai Maros (*Mureș*) megyében, Marosvásárhelytől 9 km-re fekszik, „[...] hol Káál pataka a Maros szép terére kiér [...]”.⁵⁵ Névváltozatai: Ernee (1332), Enece (1334), Ernec (1335), Ernye (1412), Herne (1420), Nag Erne (1453), Naghernew (1455), Naghernee (1464), Nagernee (1464), Nagy Ernye (1632).⁵⁶ A község nevét – Orbán Balázs leírása szerint – egy 11. században élő Erneyei nevű főúrról kapta, vagy esetleg a települést körülölelő források sokaságáról (*érnyés*, avagy forrásos), amely az idők során *Ernyévé* finomult. A Nagy- jelző megjelenését minden valószínűséggel a célszerűség vezette, ugyanis a koronkai völgyben már létezett egy Kisernye elnevezésű község, amely a tatárjárás során az enyészet martalékává vált.⁵⁷ 1332-ben *Ernee* néven szerepel a pápai tizedjegyzékben, János nevű plébánosa 14 dénár dézsmával tartozik.⁵⁸ A középkorban lakossága magyar anyanyelvű volt, amelyre utal egyfelől egy 1412. évi oklevél, amelyben Nagyernye mint székelyek lakta település szerepel,⁵⁹ másfelől erről adnak tanúbizonyságot a 16. századi helynevek (Boda-kút, Balás-ér gátja, Csontos-oldal, Csorgó-kút, Farkas réte, Harangos-tó, Hátár-far, Hosszú kárára menő, Kútfő, Nagy-ér, Nagy-völgy, Pásztor erdeje martja, Ponkód, Rózsás-domb, Szász-patak, Székely-él, Székesi-ösvény, Töviskör, Új föld) is.⁶⁰ 1567-ben 22 kapujával az egyik legjelentősebb marosszéki településnek számított.⁶¹ Lakossága a 16. században áttér az unitárius hitre, a felekezeti homogenitás ugyanakkor mindössze a 17. század derekáig tart.⁶² Habár az unitárius hívók tiltakoztak a református templomépítés ellen, „[...] *Apafi fejedelem rendeli, hogy miután az orthodoxa⁶³ religión levők annyira szaporodtak, hogy templomot építhetnek, prédicátort tarthatnak, tehát abban az unitáriusok ne gátolják* [ti. a református hívőket], *mert különben megbúsúlnak*”.⁶⁴ Az 1693. február 28. napján jegyzett vizitációs jegyzék határleírásában döntően magyar személynevek szerepelnek, illetve a határnevek is magyar többségre utalnak. A magyar személynevek (Czirják Mihály, Dezső Tamás, Kerekes Tamás, Márton Dezső, Orsós Miklós, Szabó Márton) mellett mindössze egy román eredetű nevet találunk (Galaci Kata). A helynevek tekintetében hasonlóképpen a magyar eredetű határnevek és elnevezések dominálnak. „*Az Balás éri gátyában vagyon egy hold föld Temp-*

⁵⁵ Orbán, 1981. 100.

⁵⁶ Szabó M., 2003/a. 400–401.

⁵⁷ Lestyán, 2000/a. 422.; Orbán, 1981. 100.

⁵⁸ Lestyán, 2000/a. 422.

⁵⁹ Barabás, 1934. 41–47., 45–46. „universis et singulis populis et sicutis de dicta Ernye”

⁶⁰ Lestyán, 2000/a. 423.

⁶¹ Orbán, 1981. 100.

⁶² Lestyán, 2000/a. 422.

⁶³ Jelen esetben az orthodox kifejezés nem a görögkeleti vallásra utal, hanem az igaz, eredeti hitre.

⁶⁴ Orbán, 1981. 100–101.

lomhoz való [...] Az Csorgos kútnál egy hold föld vicinussa⁶⁵ Daci Gáspár, Mester földje. [...] Az Harangos tó között, az Dezső Tamásé mellett, az Pásztor erdeje martján vagyon két hold föld. [...] Az Tövis kör előtt, az alájárásban egy hold föld, vicinussa Kerekes Tamás Templomhoz való.” A felekezet létszámát ugyancsak ez évben a visitorok 33 főben határozzák meg.⁶⁶ Habár az esetlegesen megtelepedő román lakosság létszámát illetően nem rendelkezünk adattal, ugyanakkor – a későbbi népszámlálási adatok tükrében⁶⁷ – valószínűsíthető, hogy a községben, illetve annak környezetében már jelen voltak. Igazolandó ugyanakkor a románság elenyésző számát, illetve térfoglalásának megtorpanását, vessünk egy pillantást az Orbán Balázs által összeállított, 1868-ra vonatkozó marosszéki népességi táblázatra, amely a községek vallási megoszlását tartalmazza. A vallásfelekezetek névkönyveiből kivonatolt adatok alapján azt láthatjuk, hogy Nagyernyén az 569 református, 420 katolikus, 59 unitárius (1048 fő) hívőre mindössze 269 görög nem egyesült vallású jut. Mindez az etnikai arányokra levetítve azt jelenti, hogy míg legalább 1000 fő kétséget kizáróan magyar anyanyelvű volt, a románok számaránya nem érte el az összlakosság egyötödét.⁶⁸ Az etnikai arányok a napjainkig változatlanok, sőt a 2011-es népszámlálási adatok szerint míg Nagyernye⁶⁹ 2316 lakosából 1650 magyar nemzetiségű (71%), addig a román lakosság alig éri el a 200 főt.⁷⁰

⁶⁵ A vicinus [vicinarius] latin eredetű kifejezés jelentése szomszéd, szomszédos. Többnyire határleírásokban találkozhatunk a kifejezéssel, amikor egy adott telek, esetleg ház helyzetét kívánják meghatározni. A mai román nyelvben vecin (szomszéd) formában jelenik meg.

⁶⁶ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Almási Gergely Mihály Püspöki Vizitációs Jegyzőkönyve (Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitatoria usque anno 1725 29 Julij). 90–91. (a továbbiakban: AGM PVJ, 1692–1725.)

⁶⁷ A felekezeti megoszlásra, illetve a nemzetiségi arányokra vonatkozó 19. század közepi adatok szerint Nagyernyén egy letelepedett román szóróványt találunk. Habár megtelepedésük időpontjáról nem rendelkezünk adattal, valószínűsíthető, hogy már a kora újkor folyamán megjelentek a községben. Erre enged következtetni a vizitációs jegyzékben felbukkanó – kétséget kizáróan – román eredetű név is. Habár Orbán Balázs sem tesz említést a románság jelenlétéről, amennyiben telepítés által kerültek volna a községbe, azt minden valószínűséggel – ahogy teszi ezt más települések esetében – kiemelte volna. Így valószínűsíthetően Nagyernye esetében a románság kora újkori spontán megtelepedésével kell számolnunk.

⁶⁸ Orbán, 1981. 10.

⁶⁹ A román közigazgatási rendszer – eltérően a hazai gyakorlattól – egy adott községhez számos kisebb települést kapcsol. Nagyernye községhez (comună) Erdőszengyel (Sângeru de Pădure), Ikland (Icland), Sáromberke (Dumbrăviora), Székelykál (Călușeri), illetve Székes (Săcăreni) tartozik. Lásd: Institutul Național De Statistică. Populația stabilă pe județe, municipii, orașe și localități componente la RPL_2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15. (a továbbiakban: INDSP RPL, 2011.) A közölt adatok ugyanakkor nem a község lakosságának etnikai arányaira vonatkoznak, hanem – esetünkben az azonos nevű! – település etnikai arculatát tükrözik.

⁷⁰ Erdélyi Magyar Adatbank. Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatsorai. <http://nep-szamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=815>, letöltés: 2018. szept. 15. (a továbbiakban:

(Magyar)Kályán

Magyarkályán (*Căianu, Călian, Călean*) a mai Kolozs (*Cluj*) megye területén, a Kis-Szamostól keletre eső felén fekszik. Névváltozatai: Kalyan (1326), Kallyan (1353), Kalian (1397), Magyarkalyan (1468), Magyarkanlyan (1474).⁷¹ Forrásainkban először 1326-ban jelentkezik, *Villa Kalyán* néven. Lakossága a középkorban – minden kétséget kizáróan – magyar anyanyelvű, Makkai ugyanakkor kiemeli, hogy már a 14. századtól számolnunk kell román telepésekkel a vidéken.⁷² A románság térfoglalására utal, hogy a forrásokban 1457-től már „*utraque Kályán*” szerepel, továbbá ekkor egészül ki a Magyar- jelzővel a vizsgált település. Míg Magyarkályán lakói 1457-ben katolikusok, a másik Kályán lakói – Lestyán szerint – a görögkeleti hitet követik.⁷³ A Suki birtokhoz tartozó Oláhkályánon 1460-ban már igen jelentős számú megtelepedett román népességet feltételezhetünk, ugyanis lakóitól megkövetelik a juhötvenedet.⁷⁴ Lestyán ugyanakkor kiemeli, hogy habár már a középkorban is jelentős román településeket találunk Magyar-kályán környezetében, számos közülük – mint Oláhkályán is – a 17. században már pusztán áll. A 16. században Magyarkályán lakói előbb a református, majd később az unitárius hitre térnek át.⁷⁵ Az 1711. évi vizitációs jegyzékben számos magyar személynévvel találkozhatunk (Béres János, Béres Márton, Gergely István, Hosszú János, Kaljáni Mihály, Székely György), ugyanakkor a helynevek között már román elnevezések is felbukkannak (Egyháztó, Őri-völgy; Soma, Vása). Az unitárius felekezet szintén ez évben 9 főt számlált.⁷⁶ Kétségtelen, hogy mind a magyar, mind a román néptömb – legfőképp földrajzi helyzetéből fakadóan – megszínylette a kora újkori pusztításokat, ugyanakkor az utóbbi – betelepítés vagy spontán megtelepedés útján – idővel átformálta a község etnikai arculatát. Már az 1766. évi felekezeti összeírásban sem szerepel Magyarkályán, egyszóval az unitárius lakosság vagy asszimiláció útján beolvadt a román lakosságba, vagy elhagyta a községet. A 19. század derekán a település lakosságának már kevesebb mint egyötöde vallotta magát magyar nemzetiségűnek, napjainkra pedig csupán néhány magyar család (23 fő) jelenléte jelzi, hogy Magyarkályán⁷⁷ egykoron magyarok által lakott település volt.⁷⁸

EMA, 1852-2011.); INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

⁷¹ Szabó M., 2003/a. 204–205.

⁷² Makkai, 1991. 243–244.

⁷³ Lestyán, 2000/b. 220.

⁷⁴ Varga, 2011. 15.

⁷⁵ Kénosi Tőzsér – Uzoni Fosztó, 2009. 280-281.; Lestyán, 2000/b. 220.

⁷⁶ AGM PVJ, 1692-1725. 123–124.

⁷⁷ Magyarkályán községhez – a névadó települést leszámítva – Báré (Bărai), Kályánivám (Căianu-Vamă), Kiskályán (Căianu Mic), Lárkatanya (Văleni), illetve Vajdakamarás (Vaida-Cămaras) tartozik. Lásd: INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

⁷⁸ EMA, 1852-2011. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=5412>, letöltés:

Kide

Kide (*Chidea, Chide*) a mai Kolozs (*Cluj*) megye északi szegletében, a Dobokai-dom-bvidéken, a Borsa völgyében⁷⁹ megbúvó parányi község.⁸⁰ Névváltozatai: Kyde (1332), Kydeu (1333), Kydee (1406), Kÿde (1435), Kide (1620), Kigye (1808).⁸¹ Makkai Észak-Erdély nemzetiségi viszonyait taglaló tanulmányában a középkori Kide mint magyarok lakta település jelenik meg.⁸² A konfesszionalizmus időszakában lakossága „előbb lutheránus, majd református, később pedig unitárius [hitre tér], Bethlen Gábor idején lakói [ugyanakkor] visszatérnek a református vallásra, s a templomot is visszakapják, de kis számban maradnak unitáriusok is”.⁸³ 1695-ben Kidén Fejédről odaszállított máramarosi jobbágyságot találunk,⁸⁴ akiknek a száma ugyanakkor a magyar lakossághoz képest valószínűleg elenyésző lehetett (ld. későbbi népszámlálási adatok). A püspöki vizitáció alkalmával (1725. július 29.) az összeírók is kizárólag magyar személyneveket (Illyés István, Luka Márton, Máté Imre, Nagy Zsigmond, Sárközi Márton) jegyeznek le, illetve a helynevek is (Beke híd, Dézsi út, Újfalu) a község magyar jellegét igazolják.⁸⁵ A 18. század folyamán román fatemplom épül a faluban, amely a román jobbágyság állandó megtelepedését valószínűsíti.⁸⁶ Az 1766. évi generalis visitatio alkalmával az összeírók 70 főben határozzák meg az unitárius felekezet létszámát.⁸⁷ Mindazonáltal a románság számaránya az idő előrehaladtával csökkenő tendenciát mutatott. Míg 1850-ben Kide 718 lakosából 543, 1910-ben 796 lakosából már 607 vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Habár a környező települések⁸⁸ –

2018. szept. 15.; INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

⁷⁹ Borsa völgye a Kolozsvártól északra fekvő, a Kis-Szamosba torkolló Borsa patak mellékvezeinek területe. Erdély egyik legkorábban magyarok által benépesített tája. Lásd bővebben Ortutay, 1977. 340.

⁸⁰ Érdemes hangsúlyozni, hogy mind művelődéstörténeti szempontból, mind a magyar-román együttélés vonatkozásában kimeríthetetlen anyaggal szolgálnak a Borsa völgyének települései. Már a múlt század derekán számos szakember (Fragó Ferenc, Méri István, Szabó T. Attila) végzett kutatásokat a területen, hozzájárulva ezzel tudásanyagunk bővítéséhez. Lásd bővebben: Kecskés, 1989. 19–21.

⁸¹ Szabó M., 2003/a. 252.

⁸² Makkai, 1991. 241. Makkai adatai szerint a Borsa völgyi települések jelentős hányada már a 14. században egyházas hely volt, a 17. században pedig a református anyaszentegyházhoz tartoztak. Mindemellett hozzáteszi, hogy 1461-ben az ötvenedszedők egyetlen faluban sem találnak románokat.

⁸³ Lestyán, 2000/b. 201–202.

⁸⁴ Jakó, 1943–1944. 537–538.

⁸⁵ AGM PVJ, 1692–1725. 167.

⁸⁶ Kecskés, 1989. 21.

⁸⁷ Matkó, 1997. 42.

⁸⁸ Kide mellett Bábec (Băbuțiu), Bádoc (Bădești), Kolozskovácsi (Făureni), illetve Solyomkő (Șoimeni) Borsaújfalu (Vultureni) községhez tartozik. Lásd: INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

Bádok kivételével – napjainkra már magyar szórványukat is elveszítették, Kidén a 2011. évi népszámlálási adatok szerint 155 főből mindössze 16 vallotta magát román nemzetiségűnek.⁸⁹

Szabéd

Szabéd (*Săbed, Sabed*) az egykori Marosszék mezősegi részén, „[...] *lomberdők által koronázott s szőlőültetvényektől zöldellő hegyek közé foglalt és a Korhány pataka által átfolyt kies völgyecske [...] fejében fekszik [...]*”.⁹⁰ Névváltozatai: Zabeyd (1451), Zabed (1453), Zabeed (1496), Zabedh (1567), Szabéd (1603).⁹¹ Orbán Balázs leírása szerint egykoron Szabéd a Nyárad mentén helyezkedett el, ahonnan lakói a Mezősége vándoroltak, arra a helyre, ahol napjainkban Bazéd fekszik. A megtelepedett lakosság ugyanakkor – a Mezőséget átszelő útvonal közelségéből adódó szüntelen fenyegetettség folytán – később elvándorolt, és a falvat is „átköltöztette” ma is ismert helyére.⁹² Az 1567. évi regestrum tanúbizonyossága szerint Szabédon 8 kaput találunk. Középkori katolikus lakossága a kora újkor folyamán áttér az unitárius hitre, valószínűsíthetően már János Zsigmond korában. Figyelemre méltó, hogy az unitárius közösség még a református fejedelmek olykor igencsak erőszakos térítési törekvéseit is átvészelte, a református hívők a 17. század végén mindössze egy kis fatemplommal bírnak a községben.⁹³ A 17. század utolsó évtizedeiben Bazédról igen jelentős székely népesség települ át Szabédra,⁹⁴ akik magukkal hozzák unitárius templomuk harangját is, amelyen a következő felirat található: *In laudem Deo A.D. 1622; Hanc campanam renovari cvraverunt Bozedienses primarii Stephanus Kováts, Georg. Boár, Joan. Tavas, Lauren. Kolto, Gregor. Dályai Edilis.*⁹⁵ Az 1693. évi generalis visitatio alkalmával az összeírók magyar személyneveket (Gábor Menyhért, Gál Péter, Gálfi István, Kenyeres János, Kováts Máté, Nagy Ferenc, Székely Mihály) tüntetnek fel a határleírásokban, ahogy a helynevek (Hidegágy, Kerülő, Mogyorós-erdő) is a község magyar jellegét igazolják.⁹⁶ Az 1766. évi egyházlátogatás alkalmával a

⁸⁹ EMA, 1852–2011. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=5857>, letöltés: 2018. szept. 15.; INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

⁹⁰ Orbán, 1981. 197.

⁹¹ Szabó M., 2003/b. 859.

⁹² Orbán, 1981. 197.

⁹³ Lestyán, 2000/a. 437–438.

⁹⁴ Az áttelepülés – Kelemen Lajos meglátása szerint – a 17. század utolsó éveiben vette kezdetét. Egy 1724-ben kelt oklevél Bazédot már mint egykoron magyarok lakta községet említi. Lásd Kelemen, 1901. 42. Nem kirívó eset, hogy a székelység a románság térfoglalására válaszképpen egy adott községbe igyekezett tömörülni. Lásd bővebben Orbán, 1981. 197.

⁹⁵ Orbán, 1981. 197.

⁹⁶ AGM PVJ, 1692–1725. 92–93.

visitorok 400 (!) unitárius hívet írnak össze, amely – feltehetően – a község lakosságának számottevő részét jeleníti meg.⁹⁷ Erre enged ugyanis következtetni az 1850. évi birodalmi népszámlálás, amely szerint Szabéd 766 lakosából 642 az unitárius felekezethez tartozik.⁹⁸ Az Orbán Balázs által összeállított népességi táblázat szerint 1868-ban Szabéd 1043 lakosából 903 fő az unitárius, 76 a református, 26 a katolikus és mindössze 37 a görögkatolikus hitet követi.⁹⁹ 1910-ben a román lakosság számaránya nem éri el az összlakosság 1 százalékát (!), 1992-ben Szabéd¹⁰⁰ 712 lakosából pedig mindössze 18 fő vallotta magát román nemzetiségűnek.¹⁰¹

(Magyar)Szovát

Magyarszovát (*Suatu, Soat, Soatu, Soatul-Unguresc, Suatul de Jos, Suatul de Sus*) a mai Kolozs (*Cluj*) megyében, Kolozsvártól keletre, a Mezőség északnyugati szegletében fekszik. Névváltozatai: Zovath (1213), Zuath (1213), Zovach (1213), Zuat (1213), Zooath (1311), Zovath (1332, 1335), Zuach (1332, 1335), Zoat (1334), Zowath (1347).¹⁰² Nevét minden valószínűséggel egy *Szovát* nevű várjobbágyról kapta.¹⁰³ Már első okleveles említésekor a kolozsvári várispánság tartozéka, 1332-ben papja István, aki a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint 40 új banálissal tartozik. Lakossága a 16. században áttér az unitárius hitre, később ugyanakkor református hívek is megjelennek a községben. 1682-ben református templom épül a faluban, amelyet a felirat szerint „[...] *Tekintetes Nagys. Losonczy br. Bánffy Dénes özvegye építtetett [...]*”.¹⁰⁴ Az 1703. évi vizitációs jegyzék tanúsága szerint a 18. század küszöbén is főképp magyarok lakják a települést. A számos magyar személynév mellett (*Hentes Istvánné, Jakabhegyi Ádám, Nádudvari Péter*) a határnevek is (*Függő, Sóós-patak*) kétséget kizáróan a község magyar jellegét igazolják. Habár közvetlen forrással nem rendelkezünk, a románság jelenléte is valószínűsíthető a községben, ugyanis a határleírás alkalmával a visitorok a Suki csa-

⁹⁷ Matkó, 1997. 46.

⁹⁸ 1850-ben a felekezeti arányok a következőképpen alakultak: 642 unitárius, 54 református, 47 görögkatolikus, 23 római katolikus. EMA, 1852-2011. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=742>, letöltés: 2018. szept. 15.

⁹⁹ Orbán, 1981. 12.

¹⁰⁰ Szabéd mellett Bazéd (Bozed), Galambod (Porumbeni), Mezőfele (Câmpenița), Mezőkölpény (Culpiu), Mezőménes (Herghelia), illetve Mezőszabad (Voiniceni) Mezőcsávás (Ceuașu de Câmpie) községhez tartozik. INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

¹⁰¹ EMA, 1852-2011. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=742>, letöltés: 2018. szept. 15.; INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

¹⁰² Szabó M., 2003/b. 960–961.

¹⁰³ Varga, 2011. 11.

¹⁰⁴ Lestyán, 2000/b. 225–226.

ládhoz tartozó jószágokat is megemlítenek, amelyekre – ahogy Kályán esetében is láthattuk – a főúri család előszeretettel román jobbágyokat ültetett.¹⁰⁵ Érdekes megjegyezni, hogy habár az összeírók is külön kezelik Alsó- és Felsőszovátot,¹⁰⁶ a püspöki jegyzék az egész községre vonatkozik. A hadi utak közelségéből adódóan valószínűsíthető, hogy Magyaroszovát lakossága már a kora újkor előző századaiban is megsínylette a török, tatár, illetve román betöréseket, 1711 körül azonban nem az idegen csapatok bosszúja, hanem a pestis pusztította az addigra megtizedelt népességet. Szabó T. Attila adatai alapján Alsószováton 229, Szováton¹⁰⁷ pedig 144 fő esett áldozatul a járványnak.¹⁰⁸ Mindezek ellenére mind Alsó-, mind Felsőszováton a magyarságnak sikerült megőriznie számbeli fölényét.¹⁰⁹ Az 1766. évi unitárius püspöki vizitáció alkalmával az összeírók 215 főben határozzák meg a felekezet létszámát.¹¹⁰ 1850-ben Alsószováton 407 fő magyarnak, 306 fő pedig románnak, Felsőszováton szintén ez évben 309 fő magyar anyanyelvűnek, 256 fő pedig román nemzetiségűnek vallotta magát. A községek egyesítését (1905) követően a magyar etnikum a lakosság közel kétharmadát tette ki, amely arány a napjainkig jellemzi a nemzetiségek megoszlását. Az 2011. évi népszámlálási adatok alapján Magyaroszovát¹¹¹ 1308 lakosából 769 fő magyar nemzetiségű, míg a románság számaránya nem éri el a falu lakosságának egyharmadát.¹¹²

Következtetések

Áttekintve a fenti települések etnikai arculatában bekövetkezett átalakulást, érdemes szemügyre venni, milyen népesedési folyamatok jellemzik a románság megjelenését, illetve esetleges térfoglalását a kora újkori mezősegi unitárius lakosságú falvakban. A marosszéki települések esetében (úm. Nagyernye, illetve Szabéd) a székely népesség – mindmáig meghatározó – identitásmegőrző válaszmechanizmusát kísérhetjük figyelemmel, amely a románság térfoglalásának sikeresen szabott gátat. Míg Nagyernyén valószínűsíthetően a székely, illet-

¹⁰⁵ AGM PVJ, 1692-1725. 121-122.

¹⁰⁶ Alsószovát (Suatul de Jos) és Felsőszovát (Suatul de Sus) 1905-ben egyesült Magyaroszovát néven.

¹⁰⁷ Nem egyértelmű, azonban feltételezhetően Szabó T. Attila Szovát helységnév alatt Felsőszovátra utalt.

¹⁰⁸ Szabó T., 1991. 314.

¹⁰⁹ Kénosi Tózsér – Uzoni Fosztó, 2009. 280.

¹¹⁰ Matkó, 1997. 42.

¹¹¹ Magyaroszovát községhez – a névadó települést leszámítva – Aranykút (Aruncuta) valamint Dombokfalva (Dâmburile) tartozik. INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

¹¹² EMA, 1852-2011. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=5801>, letöltés: 2018. szept. 15.; INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

ve magyar lakosság konszenzusán alapuló – a részben unitárius, többségében ugyanakkor katolikus székely népesség hozzájárulása a református gyülekezet megalakulásához – egységes válaszreakció, addig Szabéd esetében az áttelepülő, a kulturális homogenításra törekvő székely néptömb tömörülése fékezte meg a románság térhódítását. Mindemellett a székely népesség igen magas szaporulata – ellentétben a népfelesleggel nem rendelkező magyar és szász etnikummal – is szerepet játszhatott abban, hogy a községekben a magyar anyanyelvűek aránya mindvégig meghatározó maradt.¹¹³ Kidén egy számbelileg nem jelentős, ugyanakkor az etnikai arányokat némileg módosító betelepítés jelezte a románság megjelenését, amely népesség – habár a 18. század folyamán már templommal is rendelkezett – száma a 20. század derekáig stagnált. Sajnálatos, hogy párhuzamosan a román népesség elvándorlásával a magyar lakosság jelentős hányada is elhagyta a települést, amely minden valószínűséggel a Ceaușescu nevével fémjelzett erőltetett urbanizáció folyamatába illeszthető be. A Magyar-kályánt körülölelő településeken már a középkor folyamán megjelentek román néptörédek, amelyek idővel számbeli fölényre tettek szert a magyar lakossággal szemben. Habár e falvakat sem kerülte el „Erdély romlása”, lakosságának jelentős része átvészelve a pusztításokat helyben maradt, és a következő századokban oly mértékben gyarapodott, hogy végül átalakította a térség etnikai képét. Érdeemes ugyanakkor szemügyre venni Magyar-kályán község nemzetiségi megoszlását, ugyanis Báré, Kályánivám, Kiskályán, Magyar-kályán, illetve Lárgatanya román lakosságát Vajdakamarás közel 1000 fős magyarsága mindmáig némileg kiegyenlíti.¹¹⁴ Magyarszovát – habár közel fekszik Magyar-kályánhoz – népesedéstörténeti szempontból egy merőben más utat járt be. Gyanítható, hogy a románság már a kora újkor folyamán e településen is megjelent, ugyanakkor – hasonlóképpen mint Kidén – kezdeti gyarapodása hamar megtorpant, majd a 20. században rohamos apadásnak indult. Míg Kide esetében a román lakosság mellett a magyarság jelentős hányada is a falu elhagyását választotta, addig Magyarszováton a magyar anyanyelvűek közel kétharmada helyben maradt, miközben a románság létszáma kevesebb mint a felére csökkent.¹¹⁵

Milyen egyéb tényezők befolyásolhatták a magyar néptömbök, illetve szórványok fennmaradását? Mindenekelőtt a földrajzi elhelyezkedés predesztinálta leginkább a települések kontinuus és egyben következetes népesedéstörténeti fejlődését, ugyanis míg az elzárt, dombokkal övezett, illetve völgysekbe megtelepült magyar lakosság kevésbé sínylette meg a kora újkor pusztításait (Kide, Nagyernye, Szabéd), addig a frekventált utak mentén élő összefüggő magyar néptömb idővel kihalt, avagy elvándorolni kényszerült (Magyar-kályán, Magyar-

¹¹³ Jakó, 1943–1944. 551.

¹¹⁴ EMA, 1852–2011. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=5412>, letöltés: 2018. szept. 15.; INDSP RPL, 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, letöltés: 2018. szept. 15.

¹¹⁵ EMA, 1852–2011. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=5801>, letöltés: 2018. szept. 15.

szovát). Mindemellett érdemes számba venni az urbanizáció okozta elvándorlás kérdéskörét is. Kide, Magyarországon, illetve Magyarországon lakosságának a száma az elmúlt századokban permanens csökkenést mutatott, ami vitathatatlanul az elvárosiasodás számlájára írható. Nagybánya lakossága ezzel szemben mindvégig gyarapodott, illetve Szabó magyarországa is mindössze elhanyagolható mértékben csökkent. Mi lehet az oka e merőben ellentétes tendenciáknak? Meglátásom szerint mindenekelőtt az etnikai környezet játszik mindebben döntő szerepet. Habár kétségtelen, hogy Kolozsvár mint Erdély kulturális fellelője napjainkig őrzi magyar szellemét, a város, illetve a környező települések etnikai arculata a kora újkortól kezdődően szüntelen változást élt át, amely mindenekelőtt a románság megtelepedésének kedvezett. Ezzel szemben Marosvásárhely – habár számbelileg még meg sem közelíti Kolozsvár lakosságát – közelsége egy olyan etnikai, és egyben kulturális környezetet biztosított a környező települések magyar lakosainak, hogy azok nem az elvándorlás, hanem a helyben maradás mellett döntöttek. Végül, de közel sem utolsósorban nélkülözhetetlen megemlíteni az asszimiláció kérdését. Makkai meglátása szerint a Mezőség magyarországa jelentős hányada a kora újkor, de leginkább az újkor folyamán – az életforma végletes átalakulása, illetve az együttéléssel járó természetes keveredés mellett – épp azért asszimilálódott a románságba, mivel lelki gondozása, egyházi élete nem volt biztosított.¹¹⁶ Ha nem is cáfolnám, mindenestre kritikával kezelném e megállapítást, ugyanis – ahogy fentebb nyomon követhettük – a vizsgált települések esetében is a vallási egység, illetve a felekezeti összefogás volt az a meghatározó erő, amely biztosította a magyarság fennmaradását.

Felhasznált források és szakirodalom

- Balázs Mihály: „A hit ... hallásból lészön”. Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, 2002. 51–73.
- Barabás László: A Mezőség néprajzi körvonalai és belső tagolódásának kérdései. In: Mezőség: Történelem, örökség, társadalom. Művelődés. Szerk.: Keszeg Vilmos – Szabó Zsolt. Kolozsvár, 2010. 53–62.
- Barabás Samu: Székely oklevéltár. 1219–1776. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1934.
- Barta János: A „Tündérkert” romlása. Erdély története 1630-tól 1707-ig. Budapest, 1983.
- Dávid Géza: Magyarország népessége a 16–17. században. In: Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millecentenáriumi előadások. Szerk.: Kovács József. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1997. 141–171.

¹¹⁶ Makkai, 1991. 251.

- Erdélyi Magyar Adatbank: Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatsorai. (<http://nepszamlalas.adatbank.ro/>)
- Fodor Pál: „A kincstár számára a hitetlen a leghasznosabb”. Az oszmánok magyarországi valláspolitikájáról. In: Szülejmán szultántól Jókai Mórig. Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar-török érintkezésekről. Szerk.: Fodor Pál. Budapest, 2014. 258–271.
- H. Balázs Éva: Kolozs megye kialakulása. Budapest, 1939.
- Institutul Național De Statistică. Populația stabilă pe județe, municipii, orașe și localități componente la RPL_2011. (<http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>)
- Iorga, Nicolae: A nemzetek közötti gyűlölködés ellen. Románok és magyarok. In: A nemzetek közötti gyűlölködés ellen. Románok és magyarok. – Contra dușmăniei dintre nații. Români și Unguri. Szerk.: Iorga, Nicolae. Budapest, 1992. 15–34.
- Jakó Zsigmond: Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. In: Magyarok és románok. I. Szerk.: Deér József – Gáldi László. Budapest, 1943–1944. 508–571.
- Jancsó Benedek: Erdély története. Cluj – Kolozsvár, 1931.
- Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye Monographiája III. A vármegye községeinek részletes története. Deés, 1900.
- Kecskés Péter: Borsavölgyi társadalomtudományi kutatások. Honismeret, 1989/1. 19–21.
- Kedei Mózes: Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története. Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2002.
- Kelemen Lajos: A marosköri unitárius esperesség visitatori végzései 1684-ben. Keresztény Magvető, 1901/1. 39–42.
- Kelemen Lajos: A szászencsi oláhok. Erdélyi Múzeum, 1912/3. 244–246.
- Kelemen Lajos: Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgalati jegyzőkönyveinkben 1789-ig. Keresztény Magvető, 1922/3–4. 168–180.
- Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: Az erdélyi unitárius egyház története. II. [Ford. Márkos Albert] Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2009.
- Kiss Géza – Molnár Péter – Varga Sándor: A terep bemutatása: Mezőség és Visa. Belvedere Meridionale, 2011/1. 6–9.
- Komáromy András (szerk.): Magyar Történelmi Tár. 4. sorozat VIII. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1907.
- Kós Károly: A Mezőség néprajza. I. Marosvásárhely, 2000.
- Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975.
- Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. I. Budapest, 1988.
- Kőváry László: Erdélyország statistikája. I. kötet. Szerk.: Tilsch János, Kolozsvár, 1847.

- Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. I. A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, Kolozsvár, 2000. (Lestyán, 2000/a.)
- Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. II. A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, Kolozsvár, 2000. (Lestyán, 2000/b.)
- Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára; Almási Gergely Mihály Püspöki Vizitációs Jegyzőkönyve (Ab Anno 1692 die 29 Novembris Generalis Visitationis usque anno 1725 29 Julij).
- Makkai László: Erdély története. Budapest, 1944.
- Makkai László: Észak-Erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása. In: HITEL – Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium. Szerk.: Záhony Éva. Kolozsvár, 1991. 236–252.
- Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarsága. Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár, 1943/151.
- Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején. Kolozsvár, 1942.
- Matkó László: Az erdélyi unitáriusok 1766-os összeírása. Keresztény Magvető, 1997/1. 39–48.
- Miskolczi Ambrus: A 18. századi erdélyi népességszámok értelmezéseinek historiográfiájából. Múltunk, 2013/1. 6–35.
- Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. Humanizmus és reformáció. Budapest, 2002.
- Molnár B. Lehel: Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek és néhány aranyosmenti unitárius egyházközség ezek tükrében. Keresztény Magvető. 2006/1. 64–70. (Molnár B., 2006/a.)
- Molnár B. Lehel: Scholae militantes Ismeretlen epizód a tordai unitárius iskola történetéből. Keresztény Magvető. 2006/4. 418–430. (Molnár B., 2006/b.)
- Nyárády R. Károly: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. In: Erdélyi Múzeum. LIX. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Szerk.: Csetri Elek – Egyed Emese – Faragó József – Kerekes György – Vetési László. Kolozsvár, 1997/59. 1–39.
- Orbán Balázs: Marosszék. In: A Székelyföld leírása. III–IV. Szerk.: Orbán Balázs. Firenze-München, 1981.
- Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon. I. kötet. A–E. Budapest, 1977.
- Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Budapest, 2004.
- Szabó István: A magyarság életrajza. A Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1941.
- Szabó M. Attila: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnév-tára. I. kötet. A–O. Csíkszereda, 2003. (Szabó M., 2003/a.)
- Szabó M. Attila: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnév-tára. II. kötet. P–Z. Csíkszereda, 2003. (Szabó M., 2003/b.)

- Szabó T. Attila: A románok újabb kori erdélyi betelepülése. In: HITEL - Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. Tanulmányok, repertórium. Szerk.: Záhony Éva. Kolozsvár, 1991. 133–143.
- Tamás Lajos: Románok. In: Erdély. A Magyar Történelmi Társulat szerkesztése alapján. Budapest, 1940.
- Trócsányi Zsolt: Három nép, három nemzet, négy vallás. In: Erdély a Habsburg Birodalomban. Szerk.: Bárdi Nándor. Csíkszereda, 1998. 19–38.
- Ürmösi Károly: Az unitárius vallás hitelvei. Keresztény Magvető, 1909/1.
- Varga Sándor: Az erdélyi Mezőség a középkortól napjainkig. Történeti áttekintés Visáról és környékéről. Belvedere Meridionale, 2011/1. 10–31.